

RÁTKAI ÁRPÁD

Kisebbségi önkormányzati választások 2002-ben

Az 1998-as választások után öt nagyváros és két budapesti kerület 46 választásának elemzése nyomán kimutattam, hogy ahol ötnél több jelöltet állítottak, ott a választási eredmények alakulásának döntő tényezője a jelöltek családnevének az ábécében elfoglalt helye volt.¹ Ez az ábécé-preferenciának nevezett anomália, az 1998-ban tapasztaltakhoz hasonlóan, 2002-ben is Budapesten volt a legszembetűnőbb,² de minden településtípusban kimutatható.

Ezúttal a Csongrád, Békés és Bács-Kiskun megyék alkotta Dél-Alföld régió 2002-ben tartott kisebbségi önkormányzati választásainak elemzésére került sor. Azt vizsgáltam, hogy az ábécé-preferencián kívül még milyen tényezők determinálják a választások végeredményét, milyen szerepe van ebben a jelölőknek, a jelölteknek és a választóknak. Az adatok forrása a BM Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatala.³

A Dél-Alföld régióban 172 eredményes és egy eredménytelen választás volt. A régióra jutott az eredményes kisebbségi önkormányzati választások 9,5%-a. A Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország régiókhöz hasonlóan a Dél-Alföldön sem a cigány kisebbségi választások voltak többségben: itt 75 cigány és 97 nem cigány választást tartottak. Közülük azonban csak azzal a 150-nel foglalkozunk (68 cigány és 82 nem cigány), amelyekben közvetlenül választottak meg 5 képviselőt.⁴

¹ Rátkai Árpád: A kisebbségi önkormányzatok legitimációhiánya. *Regio*, 2000. 3. sz. 112–132.

² Itt és az öt nagyvárosban 250, a 22 megyei jogú városban pedig további 53 kisebbségi önkormányzat alakult.

³ www.valasztas.hu

⁴ Az össze nem hasonlíthatóság miatt nem foglalkozunk azzal az 5 kisebbségi önkormányzattal, amelyeket a települési önkormányzati képviselők választottak, 16 lakult települési önkormányzattal, továbbá azzal a 16 kistépülési választással, amelyek alapján csak 3 képviselőt választottak. A 150 vizsgált öt fős önkormányzatra 187 ezren, a 16 három fős önkormányzatra pedig 4 ezren szavaztak.

Mire szavaznak a kisebbségi választásokon?

Általánosan ismert tapasztalat, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon sem az érintett kisebbséghez tartozó, sem az egyéb választók többsége nem azzal a céllal vesz részt a választásokon, hogy az arra alkalmas jelöltek közül megválassza a képviselőket. Szavazatával a legtöbb választó *szimpátiájáról, támogatásáról* biztosítja az érintett kisebbséget. Ezt a szimpátiát azonban csak úgy nyilváníthatja ki, hogy a szavazólapon felsorolt jelöltek közül legalább egyre (rendszerint az elsőre) leadja voksát.

Más választásoktól eltérően tehát szó sincs arról, hogy éppen a legtöbb szavazatot kapott jelöltet tartanak a legalkalmasabbnak, hiszen a szavazók zömének nem az a szándéka, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Valójában így módon ez nem választás, hanem az adott kisebbség melletti *szimpátiaszavazás*. Ennek velejárója az ábécé-preferencia ismert jelensége.

Mindenütt vannak azonban tudatosan választók is, akik valóban állást foglalnak a jelöltek alkalmasságát illetően. A szimpátiaszavazók és a tudatosan választók motivációja különbözik, szavazataik azonban összeadódnak és e kétféle szándék eredőjeként a kisebbségi önkormányzati képviselők is megválasztásra kerülnek. Ahol a szimpátiaszavazók vannak nagy többségben, ott az ábécé-preferencia miatt egészen furcsa eredmények is születhetnek. Ahol a tudatosan választók vannak többségben, ott az ő akaratuk jobban érvényesül, de a szimpátiaszavazók kisebb-nagyobb mértékben ott is torzítják az eredményt.

A kisebbségi képviselők már csak a megválasztás módja miatt sem rendelkeznek olyan legitimitációval, mint a települési önkormányzati képviselők, akiket valóban megválasztottak. A kisebbségi képviselők tudatos választásának hiányáról árulkodnak a számok is. A tudatosan választó polgár az öt fős kisebbségi önkormányzatba jelöltek közül lehetőleg ötre adja le szavazatát. Ahol tehát valóban választanak, ott az átlagos szavazatszámnak legalább háromnak, de inkább négyhez közeli értéknek kell lennie. A Dél-Alföldön azonban az általunk vizsgált választásokon egy szavazó a *lehetséges 5 helyett átlagosan csak 2,11 jelölt nevét* jelölte be a szavazólapon.⁵

Más oldalról, mintegy ellenpéldaként említhető az észak-alföldi Jászladány cigány önkormányzati választása, amelyen egy szavazó átlagosan 3,67 je-

⁵ Átlagosan 1,93 cigány önkormányzati képviselőjelöltre és 2,25 nem cigány jelöltre szavaztak. A szélső értékek: 1,17 (Foktő, cigány), 4,04 (Kétsoprony, szlovák).

löltre adta le szavazatát.⁶ Itt a többség nem szimpátiaszavazatot adott le, és a cigány jelöltekkel szemben tudatosan választott meg képviselőnek öt nem cigányt.⁷

Jászladány azonban, bármennyire súlyos megítélés alá eső fejlemény, mégis csupán egy nagy publicitást kapott kuriózum.⁸ Ennél az egyedi esetenél általánosabb, kiterjedtebb és súlyosabb anomáliák sora kíséri a választásokat. Ezeknek csak egyike a „megválasztódás” kialakult gyakorlata.

A szimpátiaszavazás gyakorlata spontán módon alakult ki már az első alkalommal, 1994-ben, és azóta is minden választás ennek jegyében történt, beleértve az 1995-öst is. Ez az utóbbi időben nem esett egybe az ottani települési önkormányzati választásokkal, ezért alig jelentek meg az adott kisebbséghez nem tartozó szavazók. Ilyen körülmények között is dominált a szimpátiaszavazás, tehát a választói magatartás ugyanolyan volt, mint a többi választáson. A jogalkotó által feltételezett és a tényleges választói magatartás között tehát alapvető különbség van, és ez a különbség a szavazók körének szűkítésével is megmaradt.

A kisebbségi választások valójában a kisebbségek melletti demonstratív megnyilvánulások. Ehhez a szavazati lehetőséghez azok a kisebbségek ragaszkodnak leginkább, amelyeknél feltehetően nem az érintett kisebbséghez tartozó szavazók adják a voksok többségét. A kisebbségekkel és a többségi társadalommal a kisebbségekkel szimpatizáló részével szembeni lépés lenne egy olyan „reform”, amely a *spontán szimpátia-megnyilvánulás adekvát jogi kereteinek megteremtése helyett teljesen megszüntetné annak lehetőségét.*

Csapatok és outsiders

Bármekkora súlya is van az ábécé-preferenciának, a választási eljárást e tényező figyelmen kívül hagyásával is vizsgálat tárgyává lehet tenni, hiszen a hivatalos eredmény alakulásában minden szavazat egyenlő, függetlenül a szavazó szándékától.

⁶ Itt a nem cigány jelöltekre szavazók átlagosan közel négy-öt jelöltre adtak le szavazatot, viszont távolról sem szavaztak ilyen tudatosan azok, akik elsősorban a többi 15 jelölt közül választottak.

⁶ A Dél-Alföldön ehhez hasonló eset nem fordult elő. Itt a 150 választásból mindössze hat ért el ilyen jó arányt, és minden esetben a szimpátiaszavazatok domináltak.

⁸ A cigány népesség helyzetének másfél évtizede tartó folyamatos romlása következtében növekvő feszültségek most éppen a közoktatási rendszer problémáinak megoldatlansága miatt és éppen Jászladányban törtek a felszínre. Az eset nem a Dél-Alföldön fordult elő, és egyébként sem ez a legnagyobb hibája a választási és a kisebbségi törvénynek.

A választási eljárás a jelöléssel kezdődik. A Dél-Alföldön a jelöltek száma 5–28, átlagosan 8,41 volt. A cigány jelöltek száma átlagosan 10, a nem cigány jelölteké átlagosan 7.

Hivatalosan csak független és jelölő szervezetek által támogatott jelöltek voltak. A hivatalos adatok szerint 64 választáson kisebbségi egyesületek állítottak jelölteket (51 választáson 1, 8 választáson 2, 5 választáson pedig 3 egyesület). Rajtuk kívül ugyanitt indultak független jelöltek is, 86 választáson pedig kizárólag független jelöltek indultak.

Számos településen, ahol működik kisebbségi egyesület, hivatalosan kizárólag független jelöltek indultak. Valójában minden kisebbségi egyesület jelölteket állított, csak éppen nem tartották szükségesnek azt, hogy a jelöltek neve után a jelölő szervezet neve is megjelenjen, például azért, mert úgysem voltak más jelöltek. A hivatalos adatok tehát e vonatkozásban sem a valóságos állapotokat tükrözik.

A települési és a kisebbségi választások ugyanis egy vonatkozásban megegyeznek: a jelölők és jelöltek nagy többsége tökéletesen tisztában van azszal, hogy a választásokon való *eredményes szereplés csapatmunka*. A csapat pedig akkor győz, ha legalább három tagja bejut az öt tagú önkormányzatba. A jelöltek tehát nem versenytársak, hanem elsősorban partnerek, ugyanannak a csapatnak a tagjai voltak. Az igazi verseny nem a személyek, hanem a csapatok között volt, mert ennek volt tétje. A személyek közötti versenynek még akkor sem volt tétje, ha csak egy csapat indult a választáson, hiszen ekkor egyszerre mind képviselők lettek. Szó sincs tehát arról, hogy valóban független jelöltek százai indultak volna a választásokon. A hivatalos adatok csupán azt jelzik, hogy hányan jegyeztették be magukat függetlennek.

A választásokon tehát csapatok indultak, de a választópolgár számára ez csak akkor volt nyilvánvaló, ha *nevesített csapatokat* látott a szavazólapon, vagyis a jelöltek neve után a szavazólapon szerepelt az őket jelölő szervezet neve is. Más esetekben a nevük után csak az volt feltüntetve, hogy „független”, ami viszont egyáltalán nem azt jelenti, hogy nem tartozhatnak valamely csapathoz, csupán azt, hogy így jegyeztették be magukat.

A legtöbb helyen nem is volt kisebbségi egyesület, hanem kisebbségi aktivisták informális csoportja szervezte meg a jelöltállítását. Igen gyakran maguk a jelöltek kezdeményezték a jelölést, majd szervezték magukat csapattá, függetlenül attól, hogy az adott településen működött-e kisebbségi egyesület.⁹ Ezek

⁹ Az egyesületek jelentősége egyébként is csökkent. Az etnobiznisz rendszeréből következően a kisebbségi önkormányzatok mellett sok helyen már csak statisztálnak a kisebbségi egyesületek. Szerepük arra korlátozódik, hogy nevükben is be lehessen adni pályázatot, vagy éppen a nevüket adják a jelöltállításához.

a jelöltek is a forma szerint független jelöltek számát gyarapították. Így vagy úgy, de a jelöltek állításáról egy szűk kör, általában néhány helyi aktivistából álló grémium döntött. Döntésüket helyenként jelölőgyűléssel szentesítették.

A *nem nevesített csapatok* tehát a szavazólapon nem jelentek meg, a hozzájuk tartozó jelöltek függetlenként szerepeltek. Sokkal kevesebben voltak olyanok, akik valóban függetlenként, saját választási vonzerejükben bízva egyedül indultak. Az ő szereplésük azonban csupán színesítette a mezőnyt. Őket a többiektől való megkülönböztetés érdekében nevezzük különutas vagy *outsider jelölteknek*. Az outsiders befutási esélye kicsi. Többségbe kerülésük, tehát az, hogy legalább három outsider megválasszanak, egészen ritka eset. Számukra azonban még az ilyen aritmetikai győzelem sem jelentett tényleges győzelmet, hiszen éppen azok lettek outsiders, akik a legkevésbé voltak hajlamosak csapatmunkára.¹⁰ Egy-egy outsider megválasztása sem befolyásolta a választás kimenetelét, hiszen ekkor is valamely csapat győzött.

Jelöltek és ájelöltek

A jelölést többnyire néhány aktivistából álló, informális, alkalmi grémiumok szervezték, ritkább esetben a helyi kisebbségi egyesület vezetősége, esetleg közgyűlése. Azoknak a jelölését szervezték meg, akiket alkalmasnak tartottak, akikben bíztak: hozzájuk közel álló személyeket, sőt leggyakrabban saját magukat.

A jelöltek természetesen arra törekedtek, hogy megválasszák őket. Következésképpen logikus lenne, hogy egy csapat öt helyre öt jelöltet állítson, se többet, se kevesebbet.¹¹ *Mégis számos csapat nem öt, hanem hat-nyolc jelöltből állt.* Kívülálló, vagyis a választópolgár ezt természetesen csak nevesített csapatoknál vehette észre,¹² hiszen a nem nevesített csapatokról a szavazólap semmilyen információt nem közölt.

¹⁰ Szegeden 3 outsider jelöltet választottak be a cigány önkormányzatba, de ők többséget alkotva sem voltak képesek kihasználni a lehetőséget. Egy közülük „átállt” a vesztes csapathoz, amelyből így győztes csapat lett. Jutalmul az átálló lett az elnök, nem pedig az az outsider, aki erre számított és egyébként a legtöbb szavazatot kapta.

¹¹ Kevesebb jelöltet legfeljebb azért, mert egy szövetséggel együtt állít ötöt. Ilyen koalíció azonban nagyon ritka. Ötnél több jelölt állításával viszont az esélyüket rontanák, mivel jobban megoszlanának a szavazatok és nagyobb esélyük lenne másoknak.

¹² 6 jelöltet indított Kunbaján a Német Szövetség, Szegeden az Arménia Népe és a Lungo Drom, 7 jelöltet Kiskunhalason a Német Szövetség és Mezőberényben a Mezőberényi Szlovákok, 8 jelöltet pedig Kiskunmajsán az MCF.

A választási eljárás egyik hibája az, hogy pótljelöltek állítására nincs lehetőség. Ezért, ha a jelölések lezárása után négyre csökken a jelöltek száma, nem tartható meg a választás. Márpedig szükség lenne pótljelöltekre, hiszen a *vis major* (visszalépés a jelöltségtől, elköltözés, haláleset stb.) lehetősége mindig fennáll. 1994-ben és 1998-ban nem egy választás hiúsult meg emiatt. Annak a csapatnak tehát, amely biztosan eredményesnek akarja tudni a választást, *áljelölteket is kell indítania*. Az ötnél nagyobb létszámú csapatok indítása a látszat ellenére nagyon is racionális lépés. Nemcsak gyakori, hanem általános jelenség két szempontból is: nem köthető sem településtípushoz, sem egy bizonyos kisebbséghez.

Az áljelöltek indításának már az előző választások alkalmával is ismert jelenségről az érintettek nem szívesen nyilatkoznak, sőt szinte szégyellik, többen törvénysértőnek tartják. Számunkra azonban most csupán maga a tény a fontos, vagyis az, hogy egymástól függetlenül számos helyen alkalmazott eljárásról van szó, amelynek az a célja, hogy hatástalanítsák a törvény egyik hibáját.

Minden látszat ellenére tehát az a logikus, hogy az öt jelöltön kívül még 1–3 áljelöltet is indítanak. Az áljelölteket természetesen nem azért állítják, hogy megválasszák őket, hiszen ők ténylegesen a tartalékok, akiknek csak akkor lesz szerepük, ha egy igazi jelölt visszalép, illetve ha később egy képviselői hely megüresedik. Csakhogy a választók nem tudják azt, hogy ki az igazi és ki az áljelölt. Erre is találtak azonban megoldást már az 1995-ös választások alkalmával, tehát egy jól bevált gyakorlatról beszélhetünk.

A jó áljelölt lehetőleg a névsor vége felé álló, alig ismert személy. Természetesen az áljelöltek gondos kiválasztása ellenére is fennáll annak a lehetősége, hogy az egyik áljelölt több szavazatot kap, mint egy igazi. Ekkor az áljelölt az előzetes megállapodás értelmében lemond. Ez a magyarázata annak, hogy néhány megválasztott képviselő, kívülállók számára érthetetlen módon, közvetlenül a választásokat követően, vagy az önkormányzatok megalakulását követően lemondott. Ekkor a szavazatok sorrendjében a következő kapta meg a mandátumot. Következésképpen az önkormányzatok számos helyen nem abból az öt főből álltak fel, akik a választások során a legtöbb szavazatot kapták.

Végül is ott, ahol a szavazólapon tíznél kevesebb jelölt neve szerepel, minden bizonnyal egy csapat indult, amely vagy öt jelöltből, vagy az áljelöltekkel együtt hat-nyolc főből állt, továbbá rajtuk kívül szerepelt egy-két outsider. Két vagy több csapat indulásával csak ott számolhatunk, ahol a szavazólapon legalább tíz jelölt neve szerepelt.

Az egyesélyes választások

Abban a 38 esetben, amikor csak öt név szerepelt a szavazólapon, a *választó is rájöhett arra, hogy szavazata nem befolyásolja a végeredményt*, hiszen bárhogyan szavaz is, ezt az öt személyt fogják megválasztani.¹³

Arról viszont csak a beavatottak tudhattak, hogy a szavazó *abban a 74 esetben sem tudta befolyásolni a választások eredményét, amikor ugyanahhoz a csapathoz tartozó 6–9 név szerepelt a szavazólapon*, hiszen az önkormányzat végső felállása szempontjából nem volt jelentősége annak, hogy közülük ki hány szavazatot kapott. Arról is csak ritkán szereztek tudomást, hogy néhány képviselő megválasztása után (esetleg később, az önkormányzat megalakulása után közvetlenül) lemondott mandátumáról. Ők voltak a rosszul kiválasztott és ezért megválasztott ájjelöltek, akik ezzel a lépéssel lehetővé tették azt, hogy a választási eredményektől függetlenül, a *jelölést megelőző előzetes döntésnek megfelelően álljon fel a kisebbségi önkormányzat*.

Néhány helyen előforduló esetben még egy-egy outsider is kisebbségi képviselő lett. Ennek sem volt jelentősége, hiszen egy győztes csapat nem csak öt, hanem négy képviselővel is győztes. Ilyenkor csupán az a kérdés, hogy az outsider a továbbiakban majd alkalmazkodik a másik négyhez és együttműködik velük, vagy azt tapasztalván, hogy semmi befolyása nincs, egyszerűen nem vesz részt az önkormányzat munkájában. Rendszerint ez utóbbi történik, hiszen az outsiders éppen azért outsiders, mert nem hajlamosak a csapatmunkára és a kompromisszumokra.

A választói magatartásban választásonként eltérő mértékben érvényesült az ábécé-preferencia, de bármekkora is volt, ez éppen úgy nem befolyásolhatta a majdan megalakuló kisebbségi önkormányzat összetételét, mint az egyéb tényezők.

Ezen a 112 „fait accompli választáson”, amelyen csak egy csapat indult, a választásoknak nem volt tétje, mert az eredményt a jelöléskor döntötték el. Nem a választók döntöttek, hanem már korábban határozott az a háttérben maradó grémium, amely a jelölést szervezte. Az ilyen tét nélküli választások nem köthetők egyetlen településtípushoz sem, a legkisebb és a legnagyobb településeken egyaránt előfordultak. Csak a kisebbségek között volt különbség: ilyen választások nyomán állt fel 42 cigány és 70 nem cigány önkormányzat. Ez a *cigány önkormányzatok 65, illetve a nem cigány önkormányzatok 85 százalékára*.

¹³ Kivéve természetesen azt a ritka (a Dél-Alföldön csak egy) esetet, amikor száznál kevesebb választó adott le érvényes szavazatot, ezért a választás érvénytelen lett.

Végül is a vizsgált 150-ből 112 esetben, azaz az esetek háromnegyed részében a választás csupán egy helyi grémium döntését legitimáló aktus volt. Nem a választók túl széles, hanem egy helyi grémium túl szűk köre döntötte el azt, hogy kik legyenek a helyi kisebbségi önkormányzati képviselők.

A többsélyes választások

Az összes (150) választásnak mindössze negyede (38, ebből 26 cigány) volt olyan, amikor két vagy több csapat indult, tehát az eredmények a választás kimenetelétől függtek. *A nem cigány választások 15%-ában és a cigány választások 38%-ában állt elő az a helyzet, amikor valóban a választásokon dőlhetett el a létrejövő kisebbségi önkormányzat összetétele.*

A versenyhelyzet miatt a jelölők itt sokkal inkább hajlottak a csapat nevesítésére, tehát a szavazólapon a jelölt nevén kívül többnyire a támogató szervezet neve is megjelent. Feltételezhető volt, hogy a nyilvánvaló versenyhelyzet miatt sok szavazó igyekszik majd céltudatosan dönteni, ezért a 10–28 jelölt közül lehetőleg az általuk támogatott csapatnak mind az öt jelöltjére szavaznak. E várákozással ellentétben a tudatos választási szándék semmivel sem volt nagyobb, mint az egyesélyes választások esetében, hiszen egy választópolgár átlagosan csak 2,09 jelöltre adott le szavazatot. Az etnikumok között volt különbség, de ez sem igazán jelentős: a 10–28 jelölt közül a cigány választásokon átlagosan 1,96, a nem cigány választásokon 2,28 jelöltre szavaztak a lehetséges öt helyett.

A többsélyes választások szavazólapjain 10–28, átlagosan 14,2 jelölt neve szerepelt. A hosszú listák különösen kedveztek az ábécé-preferenciának. Itt is voltak ájelöltek, nevesített és nem nevesített (tehát a szavazólap szerint független jelöltekből álló) csapatok, és formailag szintén a függetlenek számát gyarapító outsider is. Néhol különösen sok volt a formailag független jelölt (például a bajai szerb szavazólapon 19, a kecskeméti cigány szavazólapon 23). Másutt a zavarba ejtően sok és sokféle jelölt indulása nehezítette a választópolgár döntését. Ráadásul a hosszú nevű szervezetek rövidítései között a beavatottak is nehezen tudtak eligazodni, a többről nem is beszélve. A legtöbb gond éppen ezekkel a nevesített csapatokat kiállító szervezetekkel és a jogszabályokkal volt.

A cigány kisebbségi önkormányzati választásokon már korábban is alig esett szó az etnokulturális sajátosságok megőrzéséről, holott a kisebbségi törvény szerint éppen ez lenne a megválasztott képviselők feladata. Ehelyett szinte mindenütt a cigányság szociális helyzete foglalkoztatta a választókat, akiket a hagyományos nyelvi-társadalmi tagozódáson kívül most már a pártpolitikai törekvések is jelentősen megosztottak.

A kisebbségi etnokulturális egyesületek aktivistákat és szimpatizánsokat tömörítő, az 1989. évi egyesülési törvény¹⁴ szerint működő, demokratikus szervezetek. Egy településen egy kisebbség általában egy, a megyei bíróságon bejegyzett egyesületbe tömörül. Egy-egy helyi etnikai közösséget képvisel, megfelelő keretet biztosít a kisebbségi kulturális tevékenységnek, hagyományápolásnak és érdekvédelemnek. Tagságuk rendszeresen beszámoltatja és újraválasztja vezetőségüket, vezetőik bármikor visszahívhatóak. A helyi etnikai közösség az egyesületet sajátjának tekinti, és bárki csatlakozhat hozzá.¹⁵ Legitimációja nem a törvény erején, hanem társadalmi beágyazottságán, társadalmi gyökerein alapul.

Csakhogy ez nemcsak helyi egyesületként, hanem országos szervezet helyi szervezeteként is működhet. Önmagában még ez sem lenne baj, viszont ezeket a helyi szervezeteket gyakorlatilag senki nem ellenőrzi abból a szempontból, hogy törvényesen, alapszabályuk és szervezeti szabályzatuk szerint működnek-e. Pedig most már egyáltalán nem létező helyi szervezeteket is indítottak a választásokon. Nem egyszer ott is állítottak jelölteket, ahol még öt követőre sem találtak, esetleg az adott településen élő egyetlen, a választás alkalmával az országos egyesületbe belépő tagjuk szállt versenybe más szervezet(ek) csapattá szervezett jelöltjeivel. Fantomszervezetek indításának látszólag semmi értelme, valójában azonban egy, a helyi kisebbségi közösségben bázis nélküli, ismeretlen jelöltnek is különös „helyi értéke” lehet, ha politikai párt támogatását élvezi.

Az országos cigány szervezetek sokkal inkább, mint a korábbi választások idején, pártpolitikai törésvonalak mentén vettek részt a kisebbségi választásokon. Válaszként a legjobban kiépült országos szervezet, a Lungo Drom ilyen fellépésére, aktivizálódott vagy megszerveződött a CSZOSZ,¹⁶ majd az MCF,¹⁷ MCDSZ¹⁸ és egyéb szervezetek is. Egymást túllícitálva adták ki a hivatalos igazolásokat nem létező helyi szervezeteikről és neofita jelöltjeikről. *A 390 jelöltből 328-at a nyolc, pártpolitikai szempontból elkötelezett országos központ választott ki és irányított.*¹⁹ A jelöltek pártpolitikai elkötelezettsége gyakran nem volt olyan következetes, mint országos szervezeteik elkötelezettsége, a való-

¹⁴ Az 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról.

¹⁵ Itt nem foglalkozunk az ifjúsági, írói, vallásos, szakmai stb. ún. rétegszervezetekkel.

¹⁶ Cigány Szervezetek Országos Szövetsége.

¹⁷ Magyarországi Cigányszervezetek Fóruma.

¹⁸ Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége.

¹⁹ A legtöbb jelöltet állító országos cigány szervezetek a Dél-Alföldön: MCF 146, Lungo Drom 102, CSZOSZ 56.

ban elkötelezettek pedig néha nem nyíltan képviselték a pártszempontokat. Mindez tovább nehezítette a választó eligazodását, tájékozódását.

Valójában az történt, hogy az *átpolitizálódott országos kisebbségi szervezetek minden lehetőséget megragadtak annak érdekében, hogy majdan az országos önkormányzatot megválasztó elektori gyűlésen jobb pozícióba kerüljenek*. Helyi érdekek itt már alig számítottak, annál inkább a választások előtt kiéleződő pártpolitikai küzdelmekbe való betagozódás.

Elterjedt az a vélekedés, hogy az ellenfelet csak gádzsó²⁰ szavazatok segítségével tudták megválasztani, vagyis „nem a cigányok választják képviselőiket”. Ezt az okoskodást átvették az országos szervezetek is. Nem kizárt persze, hogy valahol talán éppen gádzsó vokok döntötték el a cigány csapatok közötti kiegyensúlyozott erőviszonyokat. Csakhogy egyrészt alig fordultak elő kiegyensúlyozott erőviszonyok, másrészt számos jel arra utal, hogy a cigányokra szavazók körében volt a legalacsonyabb az ún. szimpatizáns választók aránya. A leggyakrabban egyszerűen a választókat vagy a választási törvényt okolják azért, mert nem azokat a jelölteket választották meg, akikre számítottak.

Szó sincs tehát arról, hogy áttételesen gádzsó szavazatok tömege deformálta volna az országos önkormányzat összetételét. Az viszont igaz, hogy szinte mindenki elégedetlen volt a választások eredményével. A sokféle törekvés eredőjeként számos településen igen vegyes összetételű, szinte áthidalhatatlan ellentétektől feszülő, működésképtelen vagy alig működőképes kisebbségi önkormányzat jött létre. A *politikai pártok szavazat-maximálási törekvései egyik kisebbségnél sem okoztak olyan károkat, olyan zavaros helyzetet, mint az egyéb különbségek és ellentétek miatt amúgy is megosztott cigány közösségek körében*.

A politikai pártokat reprezentáló szervezetek hatalomorientált tevékenységének lényegi velejárója a harc, más szervezetek kiszorítása, legyőzése és a pártfegyelem. A kisebbségi lét megéléséhez, az etnikulturális önazonosság megőrzéséhez azonban nem erre, hanem a helyi közösség összefogására, oktatási és kulturális tevékenységének megszervezésére, a közösség egészének képviselőit, érdekvédelmére van szükség. A kisebbségi képviselőknek nem pártokat és még csak nem is országos kisebbségi szervezeteket, hanem saját közösségüket kellene képviselniük.

Ettől független probléma az, hogy a törvény a cigány etnikumok számára nem teszi lehetővé azt, hogy a nem cigány etnikumokhoz hasonlóan külön kisebbségi önkormányzatokat válasszanak. Ha ugyanis a kisebbséget illetően

²⁰ A *Magyar értelmező kéziszótár* definíciójától (Akadémiai Kiadó, 2003. 432.) eltérően a *gádzsó* a magyar nyelvben is régóta azt jelenti, hogy *nem cigány*, ugyanúgy, ahogyan a *gój* jelentése *nem zsidó*. Más kérdés, hogy argóban ettől eltérő jelentései is vannak.

ugyanazokat a kritériumokat vesszük alapul, mint a nem cigány kisebbségek esetében, akkor a cigányság legalább 3 etnikumból áll: magyar, cigány (romani) és beás anyanyelvűek,²¹ ezen belül pedig még a törzsi hovatarozás is erőteljesen befolyásolta a választói magatartást. A különböző cigány közösségek közötti együttműködés kibontakozása természetesen jó lenne, de ez csak önkéntes alapon történhet. A törvényalkotói illúziók körébe tartozik az együttműködés kierősztakolása a kisebbségi önkormányzatok Prokrusztész-ágyában, „a törvény erejénél fogva”. Minden választás tovább mélyíti a közösségek közötti elntétéket, függetlenül attól, hogy éppen melyik kerekedik felül.

A törvény az *örmény választásokon* is szembeállított egymással két országos egyesületet, ez azonban egészen más eset, mint a cigányoké. Az Arménia Népe Kulturális Egyesület elsősorban ennek az etnikumnak az anyanyelvet is őrző rétegét tömöríti (azaz a 20. században Törökországból és Örményországból Magyarországra került örményeket, de az Erdélyből származókat is). A másik réteg ősei a 17. században Erdélyben telepedtek le, leszármazottaik onnan kerültek a mai Magyarország területére és miután teljes nyelvvesztésen mentek át, magyarörményeknek nevezik magukat. Ez a népesebb réteg inkább az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület nevű, elsősorban hagyományőrző szervezetbe tömörült. Az örményeknek ez a két rétege, illetve az őket képviselő egyesületek békében megférhetnének egymás mellett és tevékenységük jól kiegészíthetné egymást. A kisebbségi önkormányzati rendszer azonban szembeállította őket egymással és a választásokon egymás legyőzésére, kizorítására kell törekedniük.

A dél-alföldi települések közül csak Szegeden volt örmény választás, ennek tanulságai azonban országos jelentőségűek és nem csak erre a kisebbségre vonatkoznak. Itt csak az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületnek volt bázisa, évek óta működő egyesülete és 1998-ban kisebbségi önkormányzatot is ők szerveztek. 2002-ben azonban az Arménia Népe Szegeden is megkereste azokat a személyeket, akik hajlandónak mutatkoztak megkísérteni az Erdélyi Örmény Gyökerek képviselőinek kizorítását. A cél az elektori pozíciók erősítése az országos önkormányzatot megválasztó országos önkormányzatot megválasztó gyűlésen. Ezúttal ez Szegeden éppen nem sikerült, másutt igen vagy csak részben, de nem is az a lényeg, hogy ki kerekedett fölül. Bárhogy alakultak is a választások, mindenütt erősítették a szembenállást, tovább rontották a két szervezet viszonyát.

²¹ A nyelvjárások közötti különbségek olyan nagyok, hogy pl. a Duna-Tisza-köze déli részén elterjedt gurvárit a romanitól külön nyelvnek tekintik. Ld. Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

Mindezek a problémák a kisebbségi törvény fundamentális hibáiból következnek. A kisebbségek definíciója nincs összhangban a preambulumban kinyilvánított alapelvekkel, a kisebbségek nevesítése és felsorolása pedig nincs összhangban sem az alapelvekkel, sem a definícióval, sem a valósággal. Az adott törvény belső logikája helyett minden az aktuális politikai célok, szándékok, véletlenek és hangulat szerint alakult.

Csekély vigasz, hogy azok közül, akik a kilencvenes évek elején a kisebbségpolitikának aktív alakítói, szereplői voltak, mind többen nyíltan bevallják, hogy ez a törvény elsősorban a külföldnek szólt. Olyanok is, akik korábban ezt tagadták. A rendszer egészére irányuló kritikus elemzés helyett azonban továbbra is apologetikus vizsgálatok eredményeire alapozott törvénymódosítási kísérletek, vagyis a külföld felé irányuló látszat fenntartását célzó szándékok dominálnak.

Pro forma választások és etnobiznisz

A választások háromnegyedében még a választások előtt, és *túl kevesen döntenek arról, hogy kik legyenek a képviselők, majd döntésüket egy lényegében másról, a kisebbségek iránt megnyilvánuló szimpátiáról szóló választásokkal legitimáltatják. A fait accompli miatt ezek a választások jellemzően egyesélyesek, függetlenül attól, hogy a választókban ez mennyire tudatosult.* A választók nincsenek döntési helyzetben, szavazatuk nem befolyásolja a választások eredményét. A kisebbségi önkormányzatok választásának leple alatt a nyilvánosság kizárásának antidemokratikus gyakorlata honosodott meg.

A választások egynegyede többsélyes ugyan, de nem a helyi kisebbségi kérdések, hanem a *politikai pártok szavazat-maximálási törekvései a meghatározóak.* Ezek a törekvések a cigány választásokon keveredtek olyan kontraszelektáló tényezőkkel, mint az etnikai, anyanyelvi, törzsi különbségek és az ábécé-preferencia. Az ilyen hatások eredőjeként összeverődött („megválasztott”) cigány kisebbségi önkormányzatok a legkevésbé működőképeseek. De nem nagyobb a legitimitása annak az önkormányzatnak sem, amely úgy jött létre, hogy egy etnikumot vagy/és egy politikai irányzatot (pártkötődést) reprezentáló csapat sikeresen kiszorította, legyőzte a többit.

Csak *pro forma* képviseleti demokrácia ez, hiszen a választási eredmények alakulásában csupán periférikus jelentőségük van a választóknak. A választások legitimitásának, törvényességének gyakori hangoztatása nem más, mint annak leplezése, hogy az egyesélyes és a többsélyes választások egyaránt alkalmatlanok a helyi közösségek autentikus képviselőinek demokratikus meg-

választására. Ahol a képviselők mégis rendelkeznek megfelelő legitimitációval, ahol a helyi közösség autentikus képviselői lettek, azt nem a választásoknak, hanem más tényezőknek (egyéb közéleti szereplésüknek, személyes kvalitásaiknak stb.) köszönhetik.

A megválasztott képviselők közül áll a hivatalosan egy közösséget, valójában azonban csak önmagát képviselő helyi kisebbségi önkormányzat. Ez a testület semmiről nem köteles tájékoztatni az érintett közösséget, munkatervét és költségvetését nem kell velük jóváhagyatni, tevékenységéről nem kell beszámolnia, és nincs lehetőség a visszahívására, nem áll az érintett közösség folyamatos ellenőrzése alatt, nem tartozik neki felelősséggel. Az ilyen választások nyomán létrejött testület is csupán *pro forma* önkormányzat, hiszen a közcélakat nem közmegegyezéssel, nem nyilvánosan és nem az érintettek érdemi részvételével állapítják meg.²² Ez a *helyi közösségtől függetlenedett és önkorekciós mechanizmus nélküli rendszerben folyó tevékenység az etnobiznisz*.²³

Ha a helyi kisebbségi önkormányzati rendszer működési tapasztalatait a megválasztott képviselők véleménye alapján összegzik, akkor természetesen megállapítható, hogy tevékenységük eredményes. Csakhogy még az ilyen apologetikus vizsgálatoknak is nagyon ellentmondásosak a megállapításai.²⁴ Ha viszont a vizsgálat nem a képviselők, hanem az érintett kisebbséghez tartozók véleményét összegezi, akkor arra a megállapításra jut, hogy „a kisebbségi önkormányzatok tevékenysége eredménytelennek bizonyult”.²⁵ A legújabb vizsgálat során azonban ismét csak a képviselőket kérdezték, és azok kö-

²² A képviselői demokrácia a (többek között adóztatásról is döntő) parlamentben, helyi önkormányzatokban kialakult formái és normái (pl. a képviselők vissza nem hívhatósága) teljesen alkalmatlanok egy kis helyi közösség etnikulturális ügyeivel foglalkozó testület demokratizmusának biztosítására. A helyi önkormányzatokban és a parlamentben egyébként (többek között) az ellenzék intézményesített szerepe teszi lehetővé a folyamatos visszacsatolást.

²³ Az *etnobiznisz* a kilencvenes években Erdélyben elterjedt szó, és ott a kisebbségeknek szánt támogatásoknak az érintett közösség ellenőrzése nélküli felhasználását jelentette. Az etnobiznisz etnicista értelmezése szerint a megfelelő etnikumhoz tartozás garancia a helyes cselekvésre, tehát nincs szükség a választott képviselők ellenőrzésére. Az etnicista értelmezésben csak a más etnikumhoz tartozók tevékenysége illethető az etnobiznisz kifejezéssel. Ennek az értelmezésnek az elfogadása viszont azt jelentené, hogy a (valami másnak nevezett) etnobiznisz a kisebbségek privilégiuma.

²⁴ Rátkai Árpád: A kisebbségi önkormányzatok legitimitációhiánya. *Regio*, 2000. 3. sz. 112–132.

²⁵ Koulis, Robert E.: *Mit akarnak a romák? Felmérés a romák közéleti attitűdjéről Magyarországon*. Budapest, Partners Hungary Alapítvány, 2001.

zül, akik egyáltalán válaszoltak, „negyven százalék úgy érzi, hogy a rendszer működőképes”.²⁶

Vannak, akik tíz éve az apologetikus vizsgálatok kiinduló tételét ismételtetik, mely szerint a helyi kisebbségi önkormányzatok rendszere bevált, csak „tökéletesíteni” kell, noha még e vizsgálatoknak az eredményeiből is legjobb esetben csak olyan következtetést lehet levonni, hogy *parlamentari képviselők, önkormányzati és közigazgatási vezetők viszolygása a kisebbségi választásoktól, a helyi kisebbségi önkormányzati rendszer egészétől, vagy az ezeket csupán kozmetikázni szándékozó törvénymódosításoktól teljes mértékben megalapozott.*

²⁶ Váradi Monika Mária: „A rendszer működőképes, de...” A kisebbségi önkormányzatok működési és együttműködési modelljei. *Beszélő*, 2002. 12. sz. = <http://beszelo.c3.hu/archivum/index.htm>